

مرکز آموزشهای تخصصی و نیمه حضوری

دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان پایان نامه

بررسی توصیفی ساختار دستوری

کتاب النقص

نگارش: علی درویشانی

استاد راهنما: دکتر غلامرضا مستعلی پارسا

استاد مشاور: دکتر اورنگ ایزدی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

ماه و سال دفاع

شهریورماه 1389

بررسی توصیفی ساختار دستوری

کتاب النقص

نگارش: علی درویشانی

استاد راهنما: دکتر غلامرضا مستعلی پارسا

استاد مشاور: دکتر اورنگ ایزدی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه ها
کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: بررسی توصیفی ساختار دستوری کتاب النقص

نویسنده / محقق: علی درویشانی

مترجم: -

استاد راهنما: دکتر غلامرضا مستعلی پارسا / **استاد مشاور:** استاد داور: دکتر اورنگ ایزدی /

دکتر عباسعلی وفایی

واژه نامه: ندارد

کتابنامه: دارد

کاربردی

توسعه ای

بنیادی

نوع پایان نامه:

سال تحصیلی: 88-89

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

محل تحصیل: تهران / **دانشگاه:** مرکز آموزشهای تخصصی و آزاد دانشگاه علامه طباطبائی

گروه های آموزشی: زبان و ادبیات فارسی

تعداد صفحات: سی و پنج + 192

کلید واژه ها به زبان فارسی: کتاب النقص، عبدالجلیل قزوینی، دستور زبان، جمله، فعل، اسم

کلید واژه ها به زبان انگلیسی: ABDOL JALIL GHAZVINI'S ALNAGHZ.

GRAMMAR. SENTENCE, VERB, NOUN.

تقدیم به :

استاد ارجمندم جناب آقای دکتر مهدی محقق که تلاش کردند آموخت.

تقدیم به :

همسر مهربان و فداکارم، به پاس همدلی و همراهی دلسوزانه اش

چکیده

الف - موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف):

بررسی توصیفی ساختار دستوری کتاب النقص عبدالجلیل قزوینی

توصیف دستوری هر کدام از متون مهم و گرانسنگ ادب فارسی، موقعیتی به خواننده و پژوهشگران خواهد داد که با واقعیت های زبانی آن دوره آشنا شوند و بهتر بتوانند، محتوا و مضامین آن را درک کنند. این آثار که آینه اندیشه ها، باورها و عظمت روحی و معنوی ملت است که از دیرباز تا کنون، بالنده و شکوفا از گذرگاه حادثه ها و خطرگاه ها، گذشته و به امروز رسیده است؛ با مطالعات دستوری و زبانی، فهم دقیق و علمی آنها امکان پذیر می شود و لایه های زیرین و ناگشودنی این متون با چنین مطالعه ای سهل و آسان خواهد شد. بنابراین در راستای این هدف، تدوین چنین پایان نامه هایی برای هر کدام از آثار به جا مانده زبان فارسی، امری لازم و ضروری است.

ب - مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری و پرسش ها و فرضیه ها:

از آنجا که تا کنون تحقیقات گسترده ای پیرامون توصیف دستوری متون گذشته زبان فارسی نشده است، منابع پرباری جهت استفاده موجود نیست و تنها جسته و گریخته مطالبی درباره ویژگی های زبانی و دستوری هر کدام از متون در کتاب های دستور و سبک شناسی آمده است. از این رو کتاب النقص عبدالجلیل قزوینی را می توان از مهمترین متون نثر زبان فارسی نامید. بررسی سطح صرفی و نحوی وازگان کتاب النقص، چارچوب کار را تشکیل می دهد که در آن همه جنبه های دستوری کتاب با ذکر نمونه هایی مورد مطالعه قرار گرفت.

چهار

پرسش هایی از قبیل : ویژگی های هر کدام از انواع کلمه در کتاب النقص چگونه بوده است؟ کدام یک از گونه ها در هر فصل بیشتر و کمتر به کار رفته است؟

پ- روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه مورد تحقیق، نمونه گیری، ابزار اندازه گیری، نحوه اجرای آن، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده ها :

دستور زبان: نویسندگان دستورهای کهن، آن را "درست گفتن و درست نوشتن و تعلیم زبان می خواندند. پیروان زبان شناسی جدید آن را " توصیف بالقوه در تولید و فهم جمله های بی شمار " می دانند. روش تحقیق در این پایان نامه، کتابخانه ای و مبتنی بر مطالعه دقیق متن کتاب النقص عبدالجلیل قزوینی و یافتن نمونه برای هر کدام از انواع کلمه و نتیجه گیری بر اساس یافته های تحقیق بوده است.

ت- یافته های تحقیق :

با توجه به گستردگی نتایج حاصله به صورت اختصار به تعداد محدودی از آنها اشاره می شود:

در فصل اول بررسی ویژگی های تاریخی جغرافیایی ، برجستگی های سبکی و ارزش های دیگر این اثر مطمح نظر قرار گرفت، البتّه تا حدّی که لازمه این تحقیق بود.

فصل دوم، به دو بخش تقسیم شد، که در بخش اول جملات از جنبه های مختلف از قبیل : جمله از حیث تعدد فعل، جمله از حیث بیان مفهوم و مقصود، جمله از حیث وجود و عدم فعل، جمله های ساده از حیث ارکان و ترتیب اجزای جمله، پرداختیم. در بخش دوم، به بررسی جمله های مرکب و تقسیم آن به جمله های پایه و پیرو و همچنین، نقش جمله های وابسته پرداختیم.

جمله های کتاب النقص از حیث تعدد فعل دو گونه هستند: جمله های ساده و جمله های مرکب که در

کتاب *التقص* بیشتر جمله های مرکب دوبندی، سه بندی، چهاربندی، و پنج بندی به کار رفته است. در کتاب *التقص* ترتیب اجزای جمله آزاد است و بیشتر به دلیل کلامی و استدلالی بودن متن، اجزای جمله جابجا و حذف شده است.

در فصل سوم، فعل از جنبه ساختمان و ویژگی های آن از قبیل زمان، گذر، وجه، معلوم و مجهول و همچنین افعال معین، افعال غیر شخصی و افعال ربطی، مورد بررسی قرار گرفته است. این بخش، تقریباً گسترده ترین قسمت این تحقیق به حساب می آید.

فصل چهارم به مبحث اسم، اختصاص دارد، در این فصل، اسم ها از لحاظ شمار، ساختمان، معرفه و نکره و اسم جنس و نیز انواع مصدرها مورد بررسی قرار گرفت. اسم از جهت شمار در کتاب *التقص* به چهار دسته مفرد، جمع، اسم جمع و مثنی، تقسیم می شوند. اسم در کتاب *التقص* به شیوه های مختلف جمع بسته شده که "ان" پرکاربردترین نشانه جمع در کتاب *التقص* به حساب می آید. در عین حال کاربرد جمع های مکسر، در کتاب *التقص*، به دلیل مضمون و جوهره کلامی و قرآنی داشتن اثر، بسیار زیاد است.

فصل پنجم، گروه اسمی و وابسته های آن، مورد بررسی قرار گرفت. در این فصل، جایگاه وابسته ها و نقش های آنها در جمله و چگونگی ساخت بعضی از این وابسته ها، توضیح داده شده است.

در فصل ششم، انواع ضمائر موجود در کتاب *التقص*، و کاربرد آنها در جمله بررسی و مشخص شد. ضمائر موجود در کتاب *التقص*، هفت گونه اند، که عبارتند از: ضمائر شخصی، شمارشی، مبهم، تعجبی، مشترک، اشاره ای و به طور کلی، کاربرد ضمائر شخصی متصل در کتاب *التقص*، بیشتر از ضمائر منفصل است و همه ضمائر متصل در این کتاب کاربرد داشته است. در عین حال در کتاب *التقص*، از ضمائر

مشترک نیز به وفور استفاده شده است.

در فصل هفتم، انواع قید از جنبهٔ ساختمان و از جهت مفهوم، مورد بررسی قرار گرفت. تقسیم بندی قید از جهت ساخت و نوع قید شامل: گروه های قیدی نشانه دار، که خود چهار نوع کلمات تنوین دار عربی؛ متمم های قیدی (حرف اضافه + گروه اسمی)، پیشوند + اسم و واژه های مکرر است؛ و گروه های قیدی بی نشانه، که خود سه نوع قیدهایی مختص؛ اسم های مشترک و صفت های مشترک با قید می شود. در فصل هشتم به بررسی شبه جمله ها پرداختیم و نمونه هایی از موارد انواع موجود در کتاب النقص، که شامل شبه جمله ندا، تحذیر، امید و آرزو و... ذکر شد.

فصل نهم، به صورت مفصل و گسترده به انواع نقش نماها اختصاص یافته است. انواع نقش نماها که شامل: 1. حروف اضافه: نشانهٔ متمم در جمله است. 2. حروف ربط یا پیوند، که خود بر دو دسته تقسیم شده است: الف. حروف ربط وابسته ساز، که عامل پیوند دو جمله و نشانهٔ جملهٔ وابسته است. ب. حروف ربط همپایه ساز: که دو کلمه یا دو جمله را هم نقش و همپایه می سازد. 3. حروف نشانه ندا: که نشانهٔ نقش منادا است. 4. حروف نشانهٔ مفعول: که نقش مفعول را در جمله نشان می دهد. 5. کسرهٔ اضافه: که نشانهٔ اضافه و اتصاف است. حروف اضافه از نظر ساختمان، به دو دسته تقسیم می شوند: 1. حروف اضافهٔ ساده: 2. حروف اضافهٔ مرکب.

فصل دهم، به بررسی پیشوندها و پسوندها و کلمات مشتق، در کتاب النقص پرداخته شد و پس از شناسایی معرفی شد.

هفت

فصل یازدهم ، به بررسی واج ها اختصاص یافته است. در این فصل تحولات واج ها و تفاوت آنها با فارسی امروز در نظر گرفته شد که شامل ابدال و تخفیف در صامت ها و مصوت ها و بیشترین سهم از آن ابدال و تخفیف صامت ها بود. در عین حال مواردی هم از افزایش واج و ابدال همراه افزایش دیده شد.

فصل دوازدهم نیز به نتیجه گیری پرداخته شده است

ث- نتیجه گیری و پیشنهادها :

تدوین پایان نامه هایی در راستای توصیف دستوری متون ارزشمند گذشته، کاری است قابل توجه و ضروری، چراکه بسیاری ازین متون با این شیوه از نظر علمی و دقیق مورد بررسی قرار می گیرد، در عین حال نیز می توان به این گونه تحقیقات به چشم دستمایه ای برای تدوین دستور زبانی کامل و بر اساس متون پایه زبان فارسی نگاه کرد.

فهرست

صفحه	عنوان
مقدمه بیست و دو
پیشگفتار سی
فصل اول 1
1- ویژگی و ارزشهای تاریخی و جغرافیای کتاب النقص 4
1-1 نام شهرها، آبادی ها و مکان ها 5
1-2 یادکرد اطلاعاتی از حوادث و مستندات تاریخی 14
2- ویژگی و ارزشهای ادبی 17
1-2 استعمال جمله ها و ترکیبات عربی 17
2-2 به کاربردن جمله های معترضه و دعایی 19
2-3 نثر موزون 20
2-4 اطناب 21
2-5 به کاربردن امثال سائر، تمثیل و اشعار فارسی 22
2-6. ارزش اطلاعاتی و تاریخ ادبیات 23
2-7 ترکیبات و اصطلاحات خاص 25
3. تفاوت سبکی نثر فضائح الروافض با نثر نقض الفضائح 28

31 فصل دوم، جمله
32 1-2-انواع جمله
32 1-1-2- جمله ساده
33 2-1-2- جمله مرکب
34 2-2- انواع جمله از حیث بیان مفهوم و مقصود
34 1-2-2- جمله های خبری
34 2-2-2- جمله های پرسشی
35 3-2-2- جمله های امری
35 4-2-2- جمله های عاطفی
35 3-2- انواع جمله های ساده، از حیث داشتن و نداشتن فعل
36 1-3-2- جمله های یک جزئی بی فعل
37 4-2- انواع جمله های ساده از حیث ارکان
37 1-4-2- جمله های عادی
37 2-4-2- جمله های فشرده یا کوتاه
38 3-4-2- جمله های گسترده
39 5-2- ترتیب اجزای جمله
39 1-5-2- جایگاه نهاد
40 2-5-2- جایگاه فعل

- 40 جایگاه مفعول 3-5-2
- 41 جایگاه مسند 4-5-2
- 41 جایگاه متمم 5-5-2
- 42 حذف اجزاء و عناصر جمله 6-2
- 42 حذف فعل 1-6-2
- 44 حذف نهاد 2-6-2
- 44 حذف مفعول 3-6-2
- 44 جمله های مرکب 1-7-2
- 45 جمله های مرکب دوبندی 2-7-2
- 46 جمله های مرکب سه بندی 3-7-2
- 47 جمله های مرکب چهار بندی 4-7-2
- 47 جمله های مرکب پنج بندی 5-7-2
- 49 فصل سوم، فعل
- 50 دسته بندی فعل بر اساس زمان 1-3
- 50 تعریف فعل ماضی 1-1-3
- 53 ماضی ساده 1-1-1-3
- 53 ماضی استمراری 2-1-1-3
- 55 ماضی نقلی 3-1-1-3

دوازده

- 56 4-1-1-3 ماضی بعید
- 56..... 5-1-1-3 ماضی التزامی
- 57 2-1-3 زمان مضارع
- 58 1-1-1-3 مضارع اخباری
- 59 2-2-1-3 مضارع التزامی
- 61 3-2-1-3 مضارع ساده
- 61 4-2-1-3 فعل امر
- 62 5-2-1-3 فعل نهی
- 62 3-1-3 آئنده (مستقبل)
- 63 2-3 وجوه فعل
- 64 1-2-3 وجه اخباری
- 64 2-2-3 وجه التزامی
- 65 3-2-3 وجه امری
- 65 3-3 گذرا، ناگذرا، دووجهی
- 66 1-3-3 افعال ناگذر (لازم)
- 66 2-3-3 افعال گذرا (متعدی)
- 67 4-3 افعال معلوم و مجهول
- 67 5-3 فعل های خاص و ربطی

- 71 6-3- افعال معین
- 72 7-3- افعال غیر شخصی
- 73 8-3- نشانه های نفی در افعال
- 74 9-3- ساختمان افعال
- 75 1-9-3- فعل ساده
- 76 2-9-3- فعل پیشوندی
- 77 3-9-3- فعل مرکب
- 78 4-9-3- عبارت فعلی
- 79 5-9-3- پیشوندی مرکب
- 82 فصل چهارم، اسم
- 83 1-4-1- اسم از جهت شمار
- 83 1-1-4- مفرد
- 83 2-1-4- جمع
- 87 3-1-4- اسم جمع
- 87 4-1-4- مثنی
- 88 2-4-2- اسم از جهت ساخت
- 88 1-2-4- اسم ساده
- 88 2-2-4- اسم مشتق

چهارده

- 89 3-2-4 اسم مرکب
- 89 4-2-4 اسم مشتق - مرکب
- 90 3-4 اسم معرفه ، نکره ، اسم جنس
- 92 1-3-4 معرفه (شناس)
- 92 2-3-4 نکره (ناشناس)
- 93 3-3-4 اسم جنس
- 94 4-3-4 انواع مصدر
- 97 فصل پنجم، گروه های اسمی و وابسته های آن
- 98 1-5 گروه اسمی
- 98 1-1-5 وابسته های پیشین اسم
- 98 1-1-1-5 شاخص
- 98 2-1-1-5 صفت اشاره
- 99 3-1-1-5 صفت پرسشی
- 99 4-1-1-5 صفت تعجبی
- 99 5-1-1-5 صفت مبهم
- 99 6-1-1-5 صفت شمارشی
- 100 7-1-1-5 صفت عالی
- 101 2-1-5 وابسته های پسین

پانزده

101 " ی " تکره	5-1-2-1
101 نشانه های جمع	5-2-1-2
101 صفت شمارشی نوع دوّم با " مُ " .	5-2-1-3
101 مضافٌ الیه	5-2-1-4
102 جملهٔ ربطی توضیحی	5-2-1-5
102 صفت های بیانی	5-2-1-6
102 بیانی ساده	5-2-1-6-1
102 صفت های بیانی	5-2-1-6-2
103 صفت های بیانی مفعولی	5-2-1-6-3
103 صفت های بیانی نسبی	5-2-1-6-4
104 صفت های بیانی لیاقت	5-2-1-6-5
105 صفت های بیانی و انواع آن	5-1-3
105 کاربرد صفت بیانی	5-1-4
108 فصل ششم، ضمیر	
116 ضمائر شخصی	6-1-1
119 ضمائر مشترک	6-1-2
121 ضمائر اشاره	6-1-3
122 ضمائر شمارشی	6-1-4

123 5-1-6- ضمائر مبهم
126 فصل هفتم، قید
127 1-7- قید از جهت ساخت
128 1-1-7- گروه های قیدی نشانه دار
128 2-1-7- گروه های قیدی بی نشانه
129 2-7- قیدها از جهت ساخت
130 3-7- قیدها از جهت مفهوم
136 فصل هشتم، شبه جمله
137 1-8- شبه جمله ها از جهت مفهوم
138 1-1-8- شبه جمله ندا
138 2-1-8- شبه جمله امید و آرزو
138 3-1-8- شبه جمله مبین تنبیه و تحذیر
138 4-1-8- شبه جمله تأسّف
139 5-1-8- شبه جمله تحسین و تشویق
139 6-1-8- شبه جمله تعجب
139 7-1-8- شبه جمله نفی
141 فصل نهم، نقش نماها

- 142 9-1- انواع نقش نماها
- 143 9-1-1- حروف اضافه
- 144 9-1-1-1- معانی حروف اضافه ساده
- 157 9-2-1-1- معانی حروف اضافه مرکب
- 162 9-1-2- حروف ربط یا پیوند
- 163 9-1-2-1- معانی حروف ربط همپایگی
- 163 9-1-1-2-1- حروف ربط همپایگی ساده
- 167 9-2-1-2-1- معانی حروف ربط همپایگی مرکب
- 167 9-3-1-2-1- معانی حروف ربط همپایگی مزدوج
- 168 9-2-2-1- حروف ربط وابستگی
- 168 9-1-2-2-1- معانی حروف ربط وابستگی ساده
- 173 9-2-2-2-1- معانی حروف ربط وابستگی مرکب
- 176 9-3-2-2-1- حرف ربط وابستگی مزدوج
- 177 9-3-1- حروف ندا
- 177 9-4-1- نشانه مفعول
- 178 9-5-1- کسره اضافه
- 180 فصل دهم، وندها

181 پیشوند	10-1-1
182 میانوند	10-2
182 پسوند	10-3
186 فصل یازدهم، دگرگونی واج ها	
187 ابدال	11-1
188 تخفیف	11-2
188 1- تخفیف مصوت ها	11-2-1
189 2- تخفیف صامت ها	11-2-2
189 3- افزایش واجها	11-3
192 فصل دوازدهم، نتیجه گیری	
199 فهرست منابع	

مقدمه

به مجموعه ای نامحدود جمله هایی که دستور زبان می توان بزایاند یا تولید کند، زبان گفته می شود. به مجموعه محدود قواعد که می تواند مجموعه نامحدودی جمله خلق کند، دستور (grammar) گفته می شود.^(۱)

زبان - یعنی مجموعه جمله های بالقوه - مفهومی است انتزاعی و مربوط به توانش در حالیکه گفتار - یعنی مجموعه جمله های بالفعل - چیزی است که به حوزه کنش مربوط می شود. بر همین قیاس جمله، مفهومی است انتزاعی و مربوط به حوزه توانش در حالی که گفته (utterance) اصطلاحی است که برای اشاره به صورت عینی یا تحقق یافته جمله به کار می رود. دستور - یعنی تصویری که زبانشناس از قواعد زبان به دست می دهد - توصیفی است از توانش زبانی گوینده و نه از کنش یا رفتار زبانی او، چون کنش زبانی تحت تأثیر عوامل غیرزبانی قرار می گیرد و اغلب نابسامان می گردد، بنابراین برای دست یافتن به قواعد زیربنایی زبان باید به توصیف توانش زبانی پرداخت. ازین جاست که گفته می شود دستور زبان یعنی توصیف توانش زبانی اهل زبان؛ بطور مثال اگر کسی در حین انجام دادن یک عمل ضرب یا جمع دچار اشتباه شود، اشتباه در انجام این اعمال است نه در قواعد زیربنایی عمل.

دستور زبان ساختاری، کار توصیف زبان را بر بنیاد پیکره زبانی که مشتی جمله های ضبط شده باشد، قرار می دهد، به گونه ای دیگر، می کوشد دستور زبان را از کنش زبانی استخراج کند، ولی در دستور زبان زایشی، کنش زبانی مورد اعتنا نیست و نمی تواند مبنای کشف دستور زبان باشد.^(۲)

بیست و یک